

JELENA J.
DIMITRIJEVIĆ

SEDAM
MORA
I TRI
OKEANA
PUTEM OKO SVETA

Priredila
Biljana Dojčinović

■ Laguna ■

Copyright © ovog izdanja 2016, LAGUNA

Fotografija na koricama, *Portret Jelene Dimitrijević*
(Rg 919/1), vlasništvo je Narodne biblioteke Srbije.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SEDAM
MORA
I TRI
OKEANA

Sadržaj

Biljana Dojčinović: „Viloslovka“ *putem oko sveta* 11

I

OD ĐENOVE DO ALEKSANDRIJE

1. Uoči polaska 47
2. Prvi dan na *Italiji* 56
3. Pred Napuljom i iza Napulja 59
4. Sredozemnim morem 63

II

PO ZEMLJI FARAONA

5. U Aleksandriji 75
6. Aleksandrija 92
7. Nil 110
8. Kairo 116
9. Šetnje po Kairu. 126

10. Egipatski muzej	132
11. Memfis	144
12. Izleti	153
13. Od Kaira do Luksora	167
14. <i>Savoj</i> hotel u Luksoru i Luksor	173
15. Ka grobnici Tutankamonovoj	185
16. U Grobnici Tutankamonovoj	192
17. U Dolini kraljeva.	201
18. Izlet u Luksor i Karnak	221
19. U selu Luksoru	230
20. Hoda Hanem Šaravi-paša.	236
21. Egipatska princeza.	246
22. Kairska cvečarka	254
23. Žalost i radost	263

III

U SVETOJ ZEMLJI I SIRIJI

24. Od Kaira do Jerusalima	271
25. Bog je jedan	281
26. Na Svetom grobu	286
27. Jerusalim	288
28. Hrišćanske svetinje u Svetom gradu.	295
29. Omarova džamija, Zid plača	309
30. U Jerusalimu i oko Jerusalima	320
31. Na Jordanu i Gori maslinskoj	330
32. Na Božić u Vitlejemu	348
33. U Pravoslavnoj patrijaršiji u Jerusalimu	360

34. Iz Judeje u Galileju.	364
35. Damask – Glava Sirije, Oko Istoka.	381
36. Palata „Harun al Rašid“	407
37. Kroz Bejrut i Haifu	419
Lista ilustracija	439
Napomena o ovom izdanju	441
Rečnik manje poznatih reči.	443
<i>O autorki</i>	447

I

OD ĐENOVE
DO ALEKSANDRIJE

1.

UOČI POLASKA

Đenova, 17. novembra 1926.

*Čežnje i želje što na put vuku mene –
alge su što vuku morske zvezde kroz morske pene.*

Ja još živim kao u nekoj transi i delam kao po naredbama nekoga nevidljivog bića. Još bežim od katastrofe koja mi je pretila, i ne verujem da sam pobegla od nesreće koja me je htela zadesiti. I po naređenju smrtnih ljudi, koji su za mene besmrtni bogovi, lutam i tražim Videlo, Svetlost, Sunce. Još jurim po svetu da se nagledam bela sveta. Još svako mesto koje ranije nisam poznavala do iz knjiga, a koje sam videla telesnim očima posle nesreće koja me umalo ne zadesi – za mene je sveto mesto. Alhambra mi je kao Hram Hristova groba, Sijera Nevada kao Maslinova gora, Mansanares, Gvadalkvivar, Duro i Daro kao Jordan! „Videlo! Svetlost! Sunce!“ I meni se učini malo sunca u sunčanoj Španiji, u njenoj Andaluziji koja sva gori u suncu, nego, evo, polazim u Misir, da tamo tražim misirsko sunce. Iz Malage sam samo

bacala žudne poglede prema Africi; a sad idem u Afriku da tražim sunce. I ja sam počela tvrdo verovati da se za Misir krećem samo radi sunca, izbegavajući da otvorim svoju putnu ispravu, dobivenu pre nesreće koja me iznenada htjede zadesiti, i da u njoj pročitam one silne tuđe zemlje kojima na čelu stoji Egipat. Kao da mi ovo nije bilo u svesti i živelo mi u srcu – godinama!

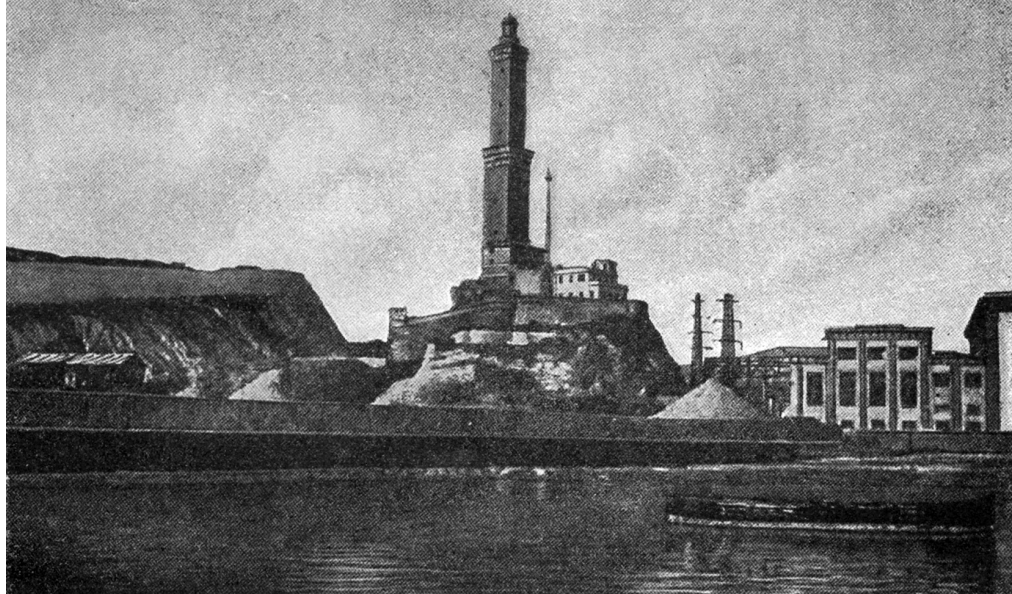
Uoči svoga puta za Misir, ja osećam duševnu potrebu da se javim svojim prijateljima.¹

I kakva je to nesreća koja me umalo ne zadesi baš kad bejah gotova da se krenem na ovaj put na koji krećem sutra, na jedan put veliki, neobičan, prosto neverovatan i za moje godine i za naše pojmove? Naročito za naše pojmove, upravo za pojmove onog našeg starijeg sveta što ne sme da se krene odavde donde bojeći se da ga smrt ne snađe van mesta u kome živi. Zar jedna naša starovremenska žena, polazeći u goste kod kćeri ili sina, ne polazi bez bošćice s preobukom u koju će je, ako je tamo smrt zadesi – obući?

A ta katastrofa, slična gromu iz vedra neba, bila bi gora od smrti. Očni vid! A šta bi se, to jest, kuda bi se bez toga blaga čak i pored miliona, ako bi se imali?

I, eto, zahvaljujući Bogu, nauci i kuraži, svojoj kuraži, ja se usudih da prelistam svoj pasoš, da ga produžim i da ga viziram. Da, vizirala sam ga, ali samo za Egipat. A za dalje... Na to dalje ne smem ni da pomislim – jer, ipak, ja sam još rekonvalescent, i još se ne oslobodavam onoga doživljenog i preživljenog u početku ove godine, pre devet meseci. Bože moj, samo devet meseci, i ja: kako smem!?

¹ Jedna od prijateljica kojima je pisala bila je Delfa Ivanić (1881–1972). Sve napomene, sem onih u kojima je naznačeno da su autorkine, napisala je priređivačica.

KULA SVETLILJA, ĐENOVSKA LUKA

Možda ste o ovome što vam pišem, a što sam, u Beču, izdržala na početku ove godine, čuli, a možda i niste. Nikom se nisam zadugo javljala jer nisam smela ni da pomislim na ono što se zove pero i hartija. I, gle! Posle te malodušnosti, ova hrabrost! Ne smeti pogledati u hartiju, u knjigu – da vidim *da li* vidim – a smeti polaziti u svet pod nesigurnim pogodbama s te strane. U ovom momentu meni se čini da je ovo pomalo ženski kapris: što hoću hoću, po svaku cenu.

Drage moje! Pišući vam ovo, meni se čini da se s vama razgovaram. I, posle, pišući vama, ja mislim na svoju rodnu grudu, koju, može biti, neću videti nikad više. I, najposle, ja pišem vama još i stoga da bih sa vama ma i u mislima delila dobro i zlo; i sa željom da mi poželite srećan polazak i srećan povratak.

Ne, ovo nije pustolovina, ova žeđ za putovanjem koju nisu mogle ugasiti ni bolest ni godine. Da li me prokle Bog ili blagoslovi đavo? *Le Juif Errant*², tako me je zvala jedna

² Franc.: Jevrejin lutalica.

od vas, ona koja je bila zaronila duboko, najdublje u mene i poznala moje najintimnije Ja.

I, eto, sutra ja polazim u Misir. San, jedan od najboljih mojih snova sutra će postati java. Ali ne! Meni se čini da će to opet biti samo san, i da će ostati san zauvek, jedna želja koja mi se neće nikada ispuniti.

Polazim iz Đenove, rodnoga mesta onoga koji je pronašao Novi svet.³ Ali ja ne idem da pronađem neki drugi novi svet, nego da nađem Stari, da vidim Istok koji je za mene vazda imao neobično privlačne draži. Da vidim Misir! Sećam se kad smo, jedna od vas i ja, sedele u mojoj toploj sobici u beogradskoj tvrđavi – gde je moj muž bio na službi – i čitale o Misiru dok je napolju besneo vetar i pravio od snega smetove. Kako smo se, tada, zanosile sfingama, piramidama i suncem! Oh! Videću Misir, i onaj iz istorije i onaj iz *Biblije*! Naročito onaj iz *Biblije*. Zar nismo svi mi još kao deca slušali priču o praocu Jakovu koji je imao dvanaest sinova, od kojih mu je najmiliji bio Josif koga mu je Rahila prvog rodila i koga su braća prodala u Misir? I zar ne znamo da je Bogorodica s Josifom i s Detetom bežala u Misir?

Sutra! A meni se još čini kao san, samo jedna želja koja mi se neće nikada ispuniti.

*

Mnogi od naših, kad bih ja sad bila tamo, među vama, i kad bi se čulo da se spremam za put u Egipat, pitali bi me začuđeno: „Otkud te kuraži jednoj našoj ženi, ženi vaših godina (ovo „ženi vaših godina“ ni u kom slučaju ne bi izostalo) da se krene na takav i tako dalek put, i to još sama?“

³ Misli se na Kristifora Kolumba.

Da, tako bi pitali, ali samo oni koji me ne poznaju. I posle bi me plašili mnogo čim. A ja bih im odgovorila:

„Nije me strah od promene klime, ni od menjanja hrane i vode, ni od kolere, ni od tropske groznice i vrućine, ni od ujeda zmije, ni od napada lavova i tigrova, ni od zemljotresa, ni od bure na morima i na okeanima, pa čak ni od brodoloma, prosto ni od čega što se pominje kao opasno po život i čime bi me tamo plašili kad bih ja stala ređati, sasvim nesvesno, ove silne tuđe zemlje iz svoga pasoša, i ova silna svoja mora iz svoje duše. Sva mora meni su svoja kao što je svima nama svoje nebo.“

Da! Ne bojim se mora iako je ovo more kojim ću zaploviti sutra Sredozemno more, o kome se priča i piše da je ćudljivo, jer sam putovala mnogim morima – a mora su sva ćudljiva – prošla sam više moreuzina i prešla sam dvaput jedan okean.

Zaista čudo! Neko ko je proveo jedan veliki deo svoga života u pipanju svoga bila, u posmatranju svojih nokata, u prisluškivanju svoga srca, u strahu od smrti – sad polazi svojevoljno u smrt! Bilo bi za čudo, za veliko čudo, da je tom nekom život tekao neprekidno, kao što mu je zadugo tekao, u miru, a i u sreći – mada se on vrlo, vrlo često osećao nesrećan – da on nije slušao topovsku grmljavu, jurio kroz grad kuršuma, gledao ne samo ranjene nego i mrtve po bolnicama i video pogođene granatom na ulici; da nije gladovao, samovao i robovao. Rat nas je namučio, ali i naučio da se ne bojimo smrti i da verujemo da „nema smrti bez suđena dana“. Što se tiče moga groba, šta mari gde će mi biti grob – u Indiji, u Kini, ili u Japanu, ili na nekom ostrvu Tihoga okeana – kad su grobovi najboljih naših sinova rasejani po belome svetu.

Eto, negdašnja kukavica sad bi mogla stati u red legendarnih junaka svoje nacije!

Ko bi rekao da će neko koji je u najranijim godinama svoga života, kao i u prvoj i poznoj mladosti, bio večiti bolesnik, da će taj isti neko u starijim godinama biti večiti putnik!

„Žalosna je ona naknada koja dolazi u starosti za žalosno provedenu mladost!“

Ali tek što sam ovo napisala, trgla sam se jer sam u pameti otvorila knjigu koju sam sama nekad napisala i nazvala je *Knjiga srca*. Bolovalo se, i volelo se. Na svakoj strani, pisanoj onda suzama, ja sam sad pročitala smisao života.

Pa i onda sam često putovala u daleke tuđe zemlje: u jedne da se lečim; u druge da živim.

„Žena vaših godina!“ Da, tako će tamo mnogi reći. Jer na Balkanu se ne živi brzo; umire se kao svud; a brzo se stari. Mnogi sami sebe uvršćuju u stare tek što su prešli pedesetu, a neki i ranije, iako se ne osećaju starim: da bi sebe izvinili što ne rade kad najbolje mogu da rade jer imaju iskustva. A onaj koga mrzi da radi mora da mi se čudi, pošto je dalek, dugačak put težak rad. On zamara ne samo fizički nego i duhovno, čak i kad je samo iz zadovoljstva, a kamoli kad putnik želi da na njemu uči i da nešto nauči. Ali, u svakom slučaju, na putu se čovek uči. Naš vicekonzul u Marselju g. Gugušević, pri viziranju moga pasoša, i kad vide koje se sve zemlje u njemu pominju, upita me s čuđenjem: „Zašto idete na tako dalek i zamoran put?“ – „Idem u pečalbu“, odgovorih mu ja. A on, iako je Makedonac, ipak se seti da ne idem u „pečalbu“ materijalnu, nego duhovnu.

O ljudi! Ne ponovite „žena vaših godina!“ pošto ima mladih staraca i starih mladića. I ne zaboravite, iako ste u svojoj zemlji, tuđu poslovicu: „Onoliko imam godina koliko ih osećam na svojim plećima.“ I najposle, setite se da duh čovekov ne zna za godine...

Ovde, u Đenovi, u mome hotelu *Izota* ima Engleza i Engleskinja i Amerikanaca i Amerikanki, koji polaze sutra u Egipat lađom *Italijom*, kao i ja, a jedni su nešto mlađi od mene, drugi su moga doba, dok su treći, dva bračna para, stariji od mene. Ali ne samo do Egipta, Englezi idu posle dalje, u Indiju, a Amerikanci, ona dva bračna para, na put oko sveta, baš kao i ja. Tekli, izvodili decu na put, i kad su sve svršili, oni sada beru plodove svoga mučnoga, teškoga rada – putujući iz zadovoljstva. Jedan od ovih bračnih parova već po treći put obilazi Zemljinu kuglu. I niko, niko, ni od Engleza, ni od Amerikanaca, mene ne pita „otkud mi kuraži“ i zašto putujem. Englezima je putovanje čak i u najudaljenije predele na svetu samo jedan sport od mnogobrojnih sportova njihovih, koji oni upražnjavaju koliko iz sporta, toliko i više u ma kakvu praktičnu i korisnu svrhu za sebe i za svoju naciju.

Da Englezi nisu tako mnogo putovali i da ne putuju, Evropljani, koji se kreću na put po Istoku, gde se govore razni istočni jezici, a koje retko koji od njih zna, kretali bi se s brigom ako ne bi znali engleski. Jedna Amerikanka, koja je juče prispela u Đenovu s puta oko sveta, na moje pitanje kojim se jezikom služila, odgovori: „Pa, Bože moj, engleskim. Kojim bih drugim, kad drugi i ne znam!“ I dodade: „Putnici iz Evrope i iz Amerike osećaju se s engleskim jezikom kao kod kuće čak i na Dalekom istoku. I na najzabačenijim ostrvima čućete engleski jezik“, završi ona. „I videćete englesku crkvu, englesko groblje i – američku misiju“, dodadoh ja. Ona se nasmeja i odobri glavom.

A na ono „i to još sama“, ja bih odgovorila: „Prošla su vremena kad žene nisu putovale same.“ Ja na primer nisam putovala sama ni od Niša do Aleksinca, a kamoli dalje, prvo:

što sam se bojala, ni sama ne znajući čega, drugo: nisam htela da izgubim „dobar glas“. Jer žena je i ovim gubila dobar glas kao i mnogo čim drugim ovakve prirode. Bože moj! Gde bi onda čestita žena pušila! U Nišu, pušile su, od Srpkinja, negdašnje turske izmećarke i poneka stara Nišlijka, ona koja je nekada, kad je bila mlada, ašikovala s Turcima.

No oni bi možda rekli „i to još sama“, što bi značilo: kako se ne bojim da ne umrem na putu. Ali ja sam već kazala napred da se ne bojim smrti, ni na suvu ni u vodi. I šta mari gde će mi biti grob, u Evropi, Aziji ili Africi. Zemlja je zemlja. Jedno isto telo podelili su na pet delova i svakom delu dali ime – ljudi, ne Bog. Ja se krećem na put po našoj majci Zemlji, ne idem na Mesec, ni na Mars. Kako mi je smešna ta skućenost pojmova. A pošto svako veruje u besmrtnost duše, što ne veruju i u to da duša ne zna za prostor kao što za nju ne postoji vreme. I čim bi napustila telo, vinula bi se u svoj rodni kraj, kad bi nešto duša znala za rodni kraj. Kao što ona ne zna to, tako ja ne znam ovo: otkuda je duša došla i kuda će otići. Što se tiče tela: isto što i iznošena haljina. Ako ga duša napusti među muslimanima – zaviće ga ljudi u nekoliko aršina bela platna i pogrebsti; napusti li ga među bramanima – spaliće ga na lomači, pa pepeo baciti u Gang.

Ali da kažem. I nekada: pipajući bilo, posmatrajući nokte, osluškujući srce, ja sam se bojala da ne dođe smrt preko moje volje, ona smrt koju ljudi krste prirodnom smrću. A kad bi došla mojom voljom, e to bi bilo nešto drugo. Kad bih rekla „hoću da umrem“, za mene bi bilo isto kao kad bih rekla „hoću da putujem“.

Putovala sam u tuđe zemlje od svoje rane mladosti, ali, sve do rata – nikad sama, nego sa svojim saputnikom.⁴ Moj

⁴ Jovan Dimitrijević, suprug Jelene Dimitrijević, poginuo 1915. na frontu.

saputnik! Otišao je na put sa koga se niko ne vraća, ne sam, već s milionima najboljih. Otišao je kad se morem lila muška krv i kad se do neba dizao ženski lelek.

Ali našto ovi poslednji redovi? Onima na koje mislim kad pišem poznata je istorija mog života, a pojedinicima čak i istorija moga srca.

No ako ne polazi sa mnom na ovaj daleki put niko iz moje zemlje, polazi neko iz tuđe. Saputnica će mi biti mis Mimi Brokue, iz Holivuda, ne neka filmska zvezda, nego jedna američka misionarka. I, sudeći po njenoj naravi, ja ću imati veoma zanimljivo, veoma prijatno putovanje, ako Sredozemno more ne bude onako za kakvog ga držim po čitanju Lamartinove⁵ knjige *Put na Istok*.

Večeras se oprostih s nekima od naših: s našim počasnim konzulom u Đenovi, ljubaznim i predusretljivim g. Brkićem, i sa njegovom simpatičnom gospođom (po rođenju Kozlanskovom), i raznežih se do suza.

Ah, da: sutra kad zaplovi mala simpatična *Italija*, ne samo najvećim nego i najlepšim morem na svetu, od jednog „legendarnog junaka svoje nacije“ postaće jedan običan sentimentalac, ponovo rastužen do suza što nema nikoga od roda i starih prijatelja koji bi mu pozeleo srećan put i doviknuo mu: „Doviđenja!“

Daleko su svi moji najbliži. Ja polazim u tuđinu iz tuđine.

⁵ Alfons de Lamartin (*Alphonse-Marie-Louis de Prat de Lamartine*; Makon, 21. oktobar 1790 – Pariz, 28. februar 1869) – francuski književnik i političar.

PRVI DAN NA *ITALIJI*

8. novembra 1926, četvrtak.

Danas, u 11 časova pre podne, ja zaplovih Sredozemnim morem: zaplovila sam iz Đenove za Aleksandriju. Kakvo neobično osećanje! Ovako mi nije bilo ni onoga dana kad sam zaplovila Atlantskim okeanom iz Plimauta za Njujork.⁶

A sad plovim za Aleksandriju. Ja ne smem ni da pomislim za dalje od Aleksandrije. Ne morem. A suvim: pustiću se pored Nila oazama i pustinjama. Da vidim Nil, piramide, sfinge, grobove faraona i ništa više. Ali zar nisam isto tako rekla samo pre nekoliko meseca polazeći u Španiju: da vidim Alhambru, Generalif i ništa više? A posle, prođoh svu Kataloniju i Kastilju, ne samo svu Andaluziju. Što sam više toga pića pila, sve sam veću žeđ osećala. Putovanje je što i opijum, duvan i alkohol. Čak i kocka!

Italija pripada plovidbenom društvu *Sitmar Lajn* (*Sitmar Line*). Zbog naziva moglo bi se pomisliti da je to društvo

⁶ O tome piše u putopisu *Novi svet ili U Americi godinu dana*, objavljenom 1934. u Beogradu.

englesko, a ono je italijansko. Najveći mu je a i najljepši brod *Esperija*. Ali sad ne plovi u Aleksandriju *Esperija*, nego *Italija*. A meni se ne čeka. I zato imam hrabrosti da se pustim velikim Sredozemnim morem, burnim u ovo doba godine, *Italijom* iako je mala. Ko je plovio *Olimpikom*, brodom od 46.000 tona, kako mu je kad se ukrca na *Italiju*, brod od 8.000 tona. *Olimpik* mi je bio ulio čisto kao neki strah kad sam, ukrcavši se na njega u Njujorku, stala da lutam po njegovim laundžima, salonima i hodnicima, i da se, liftom, uznosim na njegove mnogobrojne palube. Ali iako mala, *Italija* je veoma lepa i simpatična. Liči na jedan otmen hotel koji se otisnuo sa obale mora, te po njemu plovi na radost svojih mnogobrojnih gostiju. Njeni saloni i laundži, svi u cveću, daju nam iluziju da se jedan krajičak zemlje Italije otcepio nekom čudnom prirodnom pojavom, pa sad plovi ovim divnim morem u zemlju faraona. Njena biblioteka je mala ali odabrana. Njeni putnici su otmeni: Evropljani i Afrikanci, Egipćani i Amerikanci, hrišćani, a i Jevreji, koji putuju preko Egipta u Palestinu, u nove jevrejske naseobine. Među putnicima su i dve egipatske *sultane*, što će reći princeze, mati i kći, koje, kako reče kapetan lađe, uvek putuju *Italijom*, a često putuju: „Svaki čas idu u Pariz.“ Posada joj je italijanska, a i posluga među kojom se nalazi jedan krupan Sudanac, obučen u čohano zlatom vezeno egipatsko odelo, u crvenom krutom fesu i crvenim mekim cipelama. „Italijani hoće da nam sugeriraju Egipat još iz Italije“, reče mis Mimi Brokue iz Holivuda, moja saputnica od Đenove do Aleksandrije, a moja prijateljica „od Aleksandrije do nakraj sveta“, kako sama kaže.

Italijani su meni dali luksuznu kabinu i molili su me da ne kažem mis Mimi „da joj ne bi bilo žao“, pošto smo obe kupile kartu prve klase. Mene su, vele, odlikovali zato što

sam iz susedne im zemlje Jugoslavije, i što se nadaju da ću o *Italiji* koju lepu reč napisati. Oni vole da se o njihovim brodovima lepo misli svuda po svetu, naročito po susednim im zemljama. I ja, evo, lepo pišem, ali ne što oni vole, nego što je *Italija* zaista lepa i simpatična i, što je glavno, čista, iako je mala, te se ljulja, hoću reći ljuljuška mada je more mirno u početku plovidbe. Ali niko, niko od putnika još nije dobio morsku bolest. Jedni posmatraju more i ćute, drugi se razgovaraju, mis Mimi piše misionarski izveštaj, ja pismo, obe s vedrom glavom kao da smo na kopnu...

Ostade za nama Đenova, najlepši grad Italije, ostade sa svojim divnim, veličanstvenim građevinama, iza kojih je tamo dalje Kampo Santo, najlepše groblje na svetu, sa svojom jedinstvenom lukom, načičkanom brodovima iz celoga sveta. Jedni kažu da je u Evropi najveće pristanište marseljsko, drugi vele đenovsko, a svi se slažu da je đenovsko lepše od marseljskog, da je mnogo lepše, da je Đenovski zaliv divan i veličanstven, naročito zbog samog položaja Đenove. Pogled s palube kad se brod uze da kreće i da izmiče učini mi se kao pogled na neki vilinski grad.

Pa sa Đenovom ostade za nama i monument velikog Đenovljanina Hristifora Kolumba, kraj koga sam poslednja dva dana svaki čas prolazila i pred kojim sam čisto stidljivo zastajala. Jer, gle! I ja hoću kao on! Idem da tražim Stari svet, a da pronadem neki novi, može biti. Naposletku, ko zna šta se iza brda valja?